

วารสารราชบัณฑิตยสถาน

ปีที่ ๓๘ ฉบับที่ ๑ ม.ค.-มี.ค. ๒๕๕๖

ม้าในนาฏกรรมไทย*

ไพโรจน์ ทองคำสุก

ภาควิชาศิลปกรรม สำนักศิลปกรรม

ราชบัณฑิตยสถาน

บทคัดย่อ

ม้า พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ กล่าวว่า ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม เป็นสัตว์กีบเดี่ยว รูปร่างสูงใหญ่ ขายาว หางเป็นพู่ มีแผงคอยาว ใช้เป็นพาหนะซบขี่และเทียมรถ คำเรียกชื่อม้านั้นมีมากมายดังนี้ กัณฐัศ, กัณฐัศว์ (ม้า, ม้าตระกูลกัณฐกะ) พาซี พาซินี (ม้าตัวเมีย) วหวา (ม้าตัวเมีย) ลินธพ (ม้าพันธุ์ดีเกิดที่ลุ่มแม่น้ำสินธุ) อาชา อาชาไนย (ม้าที่มีตระกูลดี, ม้าที่ฝึกหัดมาดี) ดุรงค์ (สัตว์ไปเร็วคือม้า) ดุรงค์ (ม้า, คนขี่ม้า) ดุรงค์มี (ม้าตัวเมีย) อัศว อัศวร (ม้าดี)

นาฏกรรมไทยกล่าวถึงม้าอยู่หลายเรื่องด้วยกัน ได้แก่ รามเกียรติ์ อิเหนา อุณรุท สุวรรณหงส์ สังข์ทอง ขุนช้างขุนแผน รลเสน ราชาริราช พระอภัยมณี โกมินทร์ และแก้วหน้าม้า แต่ละเรื่องก็จะมีความแตกต่างกันออกไป ทั้งลักษณะของม้า และการนำไปใช้ประกอบการแสดง ตลอดจนกระบวนท่ารำต่าง ๆ ผู้เขียนได้วิเคราะห์สรุปได้พอสังเขปดังนี้ ๑. ม้าแผงเป็นพาหนะ อุปกรณ์ประกอบการแสดง ๒. ม้าคนเทียมรถไม่มีบทบาท ๓. ม้าคนเป็นระบำประกอบการแสดง ๔. ม้าคนเป็นพาหนะมีบทบาท ๕. ม้าจริงเป็นพาหนะ ๖. ม้าคนเป็นพาหนะ แต่เป็นม้าลูกผสม ๗. ม้าคนเป็นตัวเอกของเรื่อง ไม่ได้เป็นพาหนะ

คำสำคัญ : ม้า, ม้าแผง

ม้า พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ กล่าวว่า ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม เป็น สัตว์กีบเดี่ยว รูปร่างสูงใหญ่ ขายาว หางเป็นพู่ มีแผงคอยาว ใช้เป็นพาหนะซบขี่และเทียมรถ คำเรียก ชื่อม้านั้นมีมากมายดังนี้ กัณฐัศ, กัณฐัศว์ (ม้า, ม้าตระกูลกัณฐกะ) พาซี พาซินี (ม้าตัวเมีย) มโนมัย (ม้าที่ใช้ซบขี่รวดเร็วได้ตั้งใจ) วหวา (ม้าตัวเมีย) ลินธพ (ม้าพันธุ์ดีเกิดที่ลุ่มแม่น้ำสินธุ) อาชา อาชาไนย (ม้าที่มีตระกูลดี, ม้าที่ฝึกหัดมาดี) ดุรงค์ (สัตว์ไปเร็วคือม้า) ดุรงค์ (ม้า, คนขี่ม้า) ดุรงค์มี (ม้าตัวเมีย) อัศว อัศวร (ม้าดี)

* ปรับปรุงจากการบรรยายทางวิชาการในการประชุมสำนักศิลปกรรม เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๕

มาปรากฏอยู่ในศิลปะการแสดงหลายแขนงด้วยกัน ได้แก่ ศิลปกรรม วรรณกรรม ดุริยางคกรรม และนาฏกรรม ซึ่งมีบทบาทสำคัญ ดังนี้

๑. ด้านศิลปกรรม ปรากฏในรูปของการสร้างสรรค์งานด้านการออกแบบมาแต่ง เครื่องแต่งกาย หัวมา และเส้มา ซึ่งใช้สำหรับประกอบการแสดง

๒. ด้านวรรณกรรม ปรากฏในเรื่องราวของตัวละคร เป็นมาอยู่ในหลายเรื่องด้วยกัน เช่น ม้านิล พาทุของวิรุณจำบังใน *โฉมงามกับเจ้าชายอสูร* มาสีหมอกของขุนแผนในละครเสภาเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* ม้านิล มังกรของสุตสาครในละครนอกเรื่อง *พระอภัยมณี* นางแก้วหน้าม้าในละครนอกเรื่อง *แก้วหน้าม้า*

๓. ด้านดุริยางคกรรม ปรากฏชื่อเพลงมารำ ม่าย่อง มาโยยก มาวิ่ง และอศวลีลา เป็นต้น

๔. ด้านนาฏกรรม ปรากฏกระบวนท่ารำเฉพาะที่มีลักษณะของมา เช่น การกระโดด การกระทับ เท้า โยยกเท้า เสียงร้อง

นาฏกรรมไทยกล่าวถึงมาอยู่หลายเรื่องด้วยกัน ได้แก่ *รามเกียรติ์* *อิเหนา* *อุณรุท* *สุวรรณหงส์* *สังข์ทอง* *ขุนช้างขุนแผน* *รถเสน* *ราชาธิราช* *พระอภัยมณี* *โกมินทร์* และ *แก้วหน้าม้า* แต่ละเรื่องก็จะมี ความแตกต่างกันออกไป ทั้งลักษณะของมา และการนำไปใช้ประกอบการแสดง ตลอดจนกระบวนท่ารำต่าง ๆ ผู้เขียนได้วิเคราะห์สรุปได้พอสังเขปดังนี้

๑. มาแต่งเป็นพาหนะ อุปกรณ์ประกอบการแสดง

๒. มาคนเทียมรถไม่มีบทบาท

๓. มาคนเป็นระบำประกอบการแสดง

๔. มาคนเป็นพาหนะมีบทบาท

๕. มาจริงเป็นพาหนะ

๖. มาคนเป็นพาหนะ แต่เป็นมาลูกผสม

๗. มาคนเป็นตัวเอกของเรื่อง ไม่ได้เป็นพาหนะ

บทบาทของมาแต่ละหัวข้อมีปะปนกันอยู่ในนาฏกรรมการแสดงซึ่งมีจารีตเฉพาะ ปรากฏเป็นรูปแบบของการแสดงใน ละครใน ละครนอก ละครพันทาง และละครเสภา โดยเฉพาะมาที่มีบทบาท ก็จะมีกระบวนท่ารำตามจารีตของการแสดงแต่ละประเภท

มาแต่ง ทำด้วยหนังวัวแกะสลัก เขียนสีเป็นรูปมา มีความกว้าง ๑๗ นิ้ว ยาว ๒๓ นิ้ว ข้างตัว แต่งมาใช้ลวดทำเป็นตะขอ เวลาแสดงใช้ตะขอลวดเกี่ยวที่สายเข็มขัดข้างลำตัวผู้แสดง ในระหว่างแสดง ผู้แสดงจะทำท่ากระโดดไปตามกิริยาของมาประหนึ่งว่าเป็นเท้ามา ส่วนท่อนบนก็แสดงกระบวนท่ารำ ตามบทบาทที่ได้รับ อุปกรณ์อีกอย่างหนึ่งที่ใช้ประกอบการแสดงทั้งมาแต่งและมาคน คือ เส้มา ทำด้วย หวายติดฟูสีแดง ยาวประมาณ ๓๔ นิ้ว

ม้าเป็นสัตว์ที่ถูกจินตนาการให้มีความสามารถมากมาย สามารถเหาะเหินได้รวดเร็ว สามารถพูดได้ เป็นเพื่อน เป็นที่ปรึกษาได้ในกระบวนการรำก็จะมิกิริยาท่าทางของม้าผสมผสาน ดูแข็งแรง น่าเอ็นดูยิ่งนัก มีความเฉลียวฉลาด ช่างเจรจา อุปนิสัยของม้าพอสรุปได้ดังนี้

๑. มีความแข็งแรง ปราดเปรียว ว่องไว
๒. มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อผู้เป็นนาย
๓. มีความกตัญญู รู้จักบุญคุณ
๔. มีความรับผิดชอบ ในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย
๕. มีความเฉลียวฉลาด หล็กแหลม

บทบาทของม้าปรากฏในนาฏกรรมการแสดงโขน ดังนี้

บทบาทม้าแฝง

๑. การแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์

- ม้าของพญาทูษณ์ ผ่านดำ พญาทูษณ์น้องร่วมครรรค์ทศกัณฐ์ ภายสีม่วงแก่ มงกุฎกระหนก
- ม้านิลพาหุ ลำตัวสีดำ ปากแดง ม้าของวิรุณจำบัง พญาอัศววิรุณจำบังภายสีม่วงแก่ มงกุฎหางไก่ เป็นโอรสพญาทูษณ์ เจ้ากรุงจารึก สามารถหายตัวได้ทั้งตนและม้า เมื่อครั้งออกรบกับพระราม ม้านิลพาหุถูกศรพระรามฆ่าตาย

- ม้าวิรุณมุข ตัวสีขาว หัวสีดำ วิรุณมุขโอรสวิรุณจำบัง หน้ายักษ์กุมาร ภายสีเขียว มีหอกเป็นอาวุธ

- ม้านิลพาหุ พันขาว แขนดำ ม้าของนนยวิก ผู้เป็นโอรสของมารีจกับนางเจษฎา มีน้องชายชื่อวายุเวก ภายสีเขียว

- ม้าเมฆมาลา ผ่านดำ ม้าของวายุเวก ภายสีมอคราม

- ม้าของทศคีรีวัน ผ่านขาว ทศคีรีวันเป็นโอรสทศกัณฐ์กับนางข้างพัง ภายสีเขียว มงกุฎกาบไผ่ จมูกเป็นวงช้าง

- ม้าของทศคีรีธร ผ่านดำ เป็นพี่น้องฝาแฝดกับทศคีรีวัน ภายสีหงดิน มงกุฎกาบไผ่ จมูกเป็นวงช้าง

ตัวอย่างบทของวิรุณจำบัง

<p>เมื่อนั้น</p> <p>ทรงนิลพาหุอาชา</p> <p>เหลือบแลไปเห็นทัพมनुชย์</p> <p>โยธีล้วนพวกกระบี่ไพร</p>	<p>วิรุญจำบังยักษา</p> <p>อยู่กลางโยธาเกรียงไกร</p> <p>ตั้งอยู่เป็นครุฑพยุหใหญ่</p> <p>กริ้วโกรธตั้งไฟไหม้ฟ้า</p>
---	---

การต่อสู้ระหว่างวิรุญจำบังกับพระรามก็เกิดขึ้น ในระหว่างการต่อสู้พระรามแผลงศรธนูม้านิลพาหุของวิรุญจำบังสิ้นชีวิตลง วิรุญจำบังเสียใจมาก ดังบทเจรจารำพันว่า

พญาวิรุญจำบัง ครั้นอาชานายพระที่นั่งต้องศรทรง ก็ตกลงยังฟ้างพื้นพสุธา ค่อยแข็งใจคงกายาลุกขึ้นนั่ง อัสสุสนัยไหลหลังทั้งสองเนตร ด้วยแสนอาศูรพุนทวษเสียดายม้า ยิ่งพินิจพิจารณาแสนอาลัย โอ้อนิจจานิลพาหุเจ้าผู้ร่วมใจของข้าเอ๋ย เจ้านี้เคยเป็นคู่ชีวิตมานานนัก ได้บาราบปราบปรบปักษ์ทั่วทิศ ควรละหรือเจ้ามาวายชีวิตเสียเพียงนี้ ยิ่งรำพันจ่อมอสุรียิ่งสลดจะหักห้ามความกำสรดรินทใจก็ซบพักตร์กรรแสงรำด้วยอาลัย

- ปี่พาทย์ทำเพลงโอด -

ม้านิลพาหุ ม้าทรงประจำกายวิรุญจำบัง ในการแสดงโขนชุดศึกวิรุญจำบัง

๒. การแสดงละครในเรื่องอิเหนา

- ม้าแดงสังคามาระตา
- ม้าแดงวิหยาสะก่า
- ม้าแดงอิเหนา
- ม้าแดงกะหมังกุหนิง

ตัวอย่างบทละครในเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง อิเหนาหรือระเด่นมนตรี โอรสท้าวกูเรปัน กับระเด่นบุษบา ธิดาท้าวดาหา ถูกกำหนดให้เป็นคู่หมั้นกันมาแต่เยาว์วัย โดยที่ต่างฝ่ายต่างไม่เคยพบปะเห็นหน้าตากัน ครั้นเจริญวัยขึ้น อิเหนาได้พบจินตะหราหญิงคนแรก ก็เกิดความรักลุ่มหลงถึงกับขอลถอนหมั้นบุษบา ทำให้ท้าวดาหาแค้นเคือง ประกาศยกบุษบาให้กับผู้ที่มาสู่ขอเป็นคนแรกซึ่งคือระตุจรงกา ผู้มีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ แต่องค์ปะตาระกาหลามีพระประสงค์จะให้อิเหนาเป็นคู่ครองของบุษบา จึงสำแดงอิทธิฤทธิ์ให้รูปร่างบุษบาไปตกอยู่กลางป่า และให้วิหยาสะก่าเก็บได้ ด้วยความงามของนางบุษบา จึงทำให้วิหยาสะก่าคลั่งไคล้และขอให้ท้าวกะหมังกุหนิงบิดาส่งทูตไปสู่ขอ ท้าวดาหาได้ตอบปฏิเสธ ท้าวกะหมังกุหนิงโกรธแค้น จึงได้ยกทัพมาตีดาหาเพื่อชิงนางบุษบา ท้าวกูเรปันส่งอิเหนามาช่วยรบ ในที่สุดก็ชนะศึก

ในเรื่องกล่าวถึงม้าแดงสังคามาระตากับม้าแดงวิหยาสะก่า ไว้ดังนี้

ร้องรำ

เมื่อนั้น	สังคามาระตาเรื่องศรี
น้อมมองคัลงถวยอัญชลี	กะระตะพาซีขึ้นไปปล้น
ร้องเพลงขอมกล่อมลูกขึ้นเดียว	
ยืนม้าอยู่ตรงวิหยาสะก่า	แสรังทำเป็นที่เย้ยหยัน
แล้วว่าใครไม่คิดแก่ชีวิตัน	จะชิงตุนางันพระธิดา
จงมาเล่นทวนด้วยกันก่อน	ให้เห็นฤทธิ์รอนแกล้วกล้า
แม่นควรคู่กับวงศ์เทวา	จึงจะยกกัลยาให้ไป

ร้องรำ

ว่าพลางทางกรายปลายทวน	รำรำกรายกระบวนทวนหัน
ชักอาษาประชิดติดพัน	เข้าประจันจ้วงโจมตีแหมแทง
เมื่อนั้น	วิหยาสะก่าเข้มแข็ง
ขับม้าเลี้ยวล้อต่อแย้ง	กรายพระแสงทวนรำเป็นทำนอง

และได้กล่าวถึงม้าแผงกะหมังกุหนิง และม้าแผงอิเหนาไว้ดังนี้

ร้อยร่าย

เมื่อนั้น	ท้าวกะหมังกุหนิงไวว่อง
ขับม้าวกิ่งชิงพลอง	แคล้วคลั่งกลับกโลกหอกซัด
ขยับกรร่อนพุ่งข้างละที่	ระเด่นมนตรีป้อนปัด
ระตูตามติดพันด้วยสันทัด	ผันผลัดอาวุธกันไปมา

ปี่พาทย์ทำเพลงเชิด

เมื่อนั้น	พระผู้ฟังศัเทวีอุสาส์นุทยา
รับปลางทางชักอาษา	รั้งรารอไว้ไม่รอนราญ
จึงคิดว่าระตูผู้นี้	ท่วงที่สามารถอาจหาญ
ทั้งอาวุธต่างต่างก็ชำนาญ	จะผลาญบนหลังม้าเห็นยากใจ

- ม้าแผงหย้าหรั้น ปรากฏในการแสดงละครใน ตอนหย้าหรั้นตามนกยูง ท้าวดาหาทรงสั่งให้บุษยามาทำความรู้จักกับอิเหนา ทั้งคู่จึงได้พบกันเป็นครั้งแรก ซึ่งก็ทำให้อิเหนามีจิตปฏิพัทธ์ต่อนางทันที เกิดนึกเสียดายนาง และอิจฉาแค้นเคืองจรกา จึงคิดแผนการวางอุบายต่าง ๆ นานา จนถึงขึ้นเผาเมือง แล้วลักพานางมาไว้ในถ้ำที่ตักแต่งเตรียมไว้ องค์ปะตาระกาหลาทรงเห็นเหตุการณ์ด้วยทิพยเนตร ก็แค้นเคืองอิเหนาที่กระทำการเยี่ยงโจร จึงแก้งดลบันดาลให้อิเหนากับบุษบาต้องพลัดพรากกัน ต่างองค์ก็ต่างปลอมพระองค์เที่ยวตามหากันและกัน ตลอดจนสียะตราพระอนุชาของนางบุษบาก็ต้องปลอมพระองค์ชื่อหย้าหรั้น เพื่อออกติดตามหานางบุษบาเช่นกัน ฝ่ายองค์ปะตาระกาหลาเกิดความสงสาร จึงแปลงพระองค์เป็นนกยูงมาล่อให้หย้าหรั้นตามนางบุษบาไปถึงเมืองดาหลังได้อย่างถูกต้องทุกทิศทาง

ตัวอย่างบทละครในเรื่องอิเหนา ตอนหย้าหรั้นตามนกยูง กล่าวถึงม้าแผงหย้าหรั้นไว้ดังนี้

ร้องเพลงเชิดฉิ่ง

เมื่อนั้น	บุหร่งสุรารักษ์ปักซี
เห็นหย้าหรั้นต้นดัดพนาลี	ควบขับพาซีตามมา
จึงโผผินบินไปให้ห่าง	แล้วเยื้องย่างหยุดยืนคอยท่า
พื่อนรำทำที่กรिया	ปักขาแก้งล่อรอรั้ง

ปี่พาทย์ทำเพลงเชิดจีน, เชิด

มาแฉงของหย้าหรั้น ในการแสดงละครในเรื่องอิเหนา

๓. การแสดงละครใน เรื่องอุณรุท

- มาแฉงพระอุณรุท มีเนื้อเรื่องเกี่ยวเนื่องดังนี้ นางสุจิตราพระชายาพระอินทร์จุติลงจากสวรรค์บังเกิดเป็นนางอุษา เพื่อติดตามแก้แค้นเจ้ากรุงพานที่ปลอมตนเป็นพระอินทร์เข้ามาลักลอบสมสู่กับนาง พระอินทร์ต้องการให้นางอุษาได้กับอุณรุท จึงมีเทวบัญชาให้เทพบุตรมาตุลีแปลงเป็นกวางทองไปล่อให้พระอุณรุทติดตามไปยังที่พระไทรสิงสถิต เพื่อให้พระไทรอุ้มสมพระอุณรุทกับนางอุษาหวังให้พระอุณรุทสังหารเจ้ากรุงพานให้สมแค้น เมื่อนางศรีสุดาเห็นกวางทองมีความประสงค์อยากจะได้กวางทองไปเลี้ยงไว้ จึงกราบทูลอ่อนนวยชนพระอุณรุทให้ช่วยจับกวางทองให้ พระอุณรุทสงสารนางศรีสุดาจึงเสด็จขึ้นม้าทรงไปจับกวางทองพร้อมเสนา แต่ไม่สามารถไล่จับได้ทัน จนเวลาเย็นจึงพักผ่อนอยู่ที่ใต้ต้นไทรใหญ่ด้วยความเหนื่อยและอ่อนเพลีย

ตัวอย่างบทละครในเรื่องอุณรุท ตอนกลอุบายเทพไท กล่าวถึงมาแฉงพระอุณรุทไว้ดังนี้
ร้องร้าย

เมื่อนั้น	พระอุณรุทภูษพงศ์เรื่องศรี
ขับม้าไล่มาในพงพี	ด้วยกำลังภูมิเกรธา
พระติดตามกวางไปก็ไม่ทัน	จนสุริยันบ่ายคล้อยเวหา
สุดสิ้นกำลังอาชาไนย	จึงเข้าไปพักใต้พระไทรทอง

ปีพาทย์ทำเพลงเซ็ด

๔. การแสดงละครเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน

- ม้าแฉงพลายชุมพล สีกะเลียว (สีเขียวอมดำ) พลายชุมพลบุตรชายขุนแผนกับนางแก้วกิริยา ผู้เป็นธิดาเจ้าเมืองสุโขทัย ภายหลังขุนแผนโกรธพระไวยบุตรชายจึงนัดแนะอุบายให้พลายชุมพลปลอมเป็นมอญยกกองทัพหุ่นยนต์ ทำทีให้ข่าวลือไปว่าพวกมอญยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา แต่ความจริงเป็นศึกแก้แค้นระหว่างพ่อกับลูก พระพันวษาสั่งให้ขุนแผนกับเจ้าเมืองสุพรรณบุรีออกไปปราบสุดท้ายขุนแผนทำที่ถูกพวกมอญจับตัวไปได้ พระไวยต้องออกมาช่วย และเปรตวันทองก็ออกมาห้ามทัพ

ตัวอย่างบทละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพลายชุมพลแต่งตัว กล่าวถึงม้าแฉงพลายชุมพลไว้ดังนี้

ร้องเพลงมอญดูดาว

แล้วจัดแจงแต่งกายพลายชุมพล	ปลอมตนเป็นมอญใหม่ดูคมสัน
นุ่งผ้าตาหมากรุกของรามัญ	ใส่เสื้อลงยันต์ย้อมว่านยา
คอผูกผ้าประเจียดของอาจารย์	โอมอ่านเสกผงผัดหน้า
คาดตะกรุดโทนทองของบิดา	โปกผ้าสีทับทิมริมขลิบทอง
ถือหอกสัต์โลหะชนะชัย	เหมือนสมิงมอญใหม่ดูไวว่อง
ขุนแผนขี่สีหมอกออกกล่าวพอง	ชุมพลขึ้นกะเลียวผยองนำโยธา

ดนตรีรับมอญดูดาว ๑ เทียว

ม้าแฉงกะเลียวของพลายชุมพล ในการแสดงละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

๕. การแสดงละครพื้นทาง เรื่องราชาธิราช

- มาแฉงสมิงพระราม สมิงพระรามทหารแห่งกรุงหงสาวดี ซึ่งขณะนั้นเป็นอาชญากรสงคราม อยู่ ณ กรุงอังวะ เมื่อได้ยินข่าวรื่องดังนั้น จึงคิดว่าถ้าพระเจ้ากรุงจีนได้เมืองอังวะแล้ว ก็คงไม่สิ้นความปรารถนา ต้องยกกองทัพไปตีกรุงหงสาวดีด้วย จึงขอรับอาสาสู้กามนี เมื่อถึงกำหนดวันประลอง ทั้งสองฝ่ายต่างขี่ม้าแสดงฝีมือร้ายรำเพลงทวนบนหลังม้ากันอย่างสวยงามคล่องแคล่วว่องไว ฝ่ายหนึ่งรำฝ่ายหนึ่งตามผลัดเปลี่ยนกันอยู่หลายสิบเพลง สมิงพระรามจึงแกล้งทำอุบาย ร้ายร้ายกแชน กัมศีระชะโดยหวังจะดูช่องเกราะของกามนี ที่จะสอดทวนเข้าไปแทงได้ กามนีไม่รู้เท่าก็รำทำท่ากแชน กัมศีระชะตาม สมิงพระรามเห็นได้ทีจึงสอดทวนแทงเข้าช่องใต้รักแร้ และเอาดาบฟันลงที่ท้ายทอย ตัดศีระชะกามนีได้ บรรดาทหารจีนทั้งหลายเห็นพระเจ้ากรุงจีนเสียพระทัยมาก และเกรงว่าจะเป็นที่อัปยศแก่พม่า จึงรับอาสาจะตีกรุงอังวะมาถวาย แต่พระเจ้ากรุงจีนทรงห้ามไว้ และทรงทำตามคำมั่นสัญญา โดยส่งเลิกทัพเสด็จกลับยังกรุงจีน

ตัวอย่างบทละครเรื่องราชาธิราช ตอนสมิงพระรามอาสา กล่าวถึงสมิงพระรามในการต่อสู้กับกามนีไว้ดังนี้

ร้องร้าย

ฝ่ายสมิงพระรามงามสง่า	ชักม้าเต็นน้อยถอยหลัง
เห็นม้ากามนีมีกำลัง	ที่จะยังเอาชัยไม่ง่ายดาย
ต้องผันผ่อนให้หย่อนกำลังน้อย	คิดแล้วถอยพาศีทำหนีหนาย
กามนีไม่รู้ในอุบาย	ขับม้าหมายมุ่งมั่นบันชีวา

ร้องเพลงผ้าโพกชั้นเดียว

ฝ่ายสมิงพระรามไม่ขามฤทธิ์	ประจักษ์จิตสมหวังไม่กังขา
เห็นม้ากามนีที่จะล่า	ด้วยเหื่องม้าตกก็รีบเข้าแทง
รำทำผ้าหมากกรากเข้าใส่	หมายเอาชัยไม่พรั่นขยั้นแหง
กามนีม้าหย่อนอ่อนแรง	จะวกแว้งเอียงเอี้ยวเลี้ยวไม่ทัน
ฝ่ายสมิงพระรามก็ตามติด	ชักม้าชิดเวียนนวกผกผัน
สอดทวนแทงถูกรักแร้แผลสำคัญ	ชักดาบปล้นเงื้อง่าเข้าราว
ฟันเสียงฉาดขาดฉับขอสับฉวย	ปลดใส่ในตะกรวยขม้นขมิ
พวกเสนาใหญ่่น้อยพลอยยินดี	เสียงอึงมีสรรเสริญว่าเกินคน

ปีพาทย์ทำเพลงร้ว

มาแฝงสมิงพระราม ในการแสดงละครพันทางเรื่องราชาธิราช

๖. การแสดงละครนอก เรื่องสังข์ทอง

- มาแฝงพระอินทร์ และมาแฝงพระสังข์ พระอินทร์ต้องการช่วยพระสังข์และนางรจนา จึงให้มาตุลีจัดเทวดาเป็นกองทัพโดยแปลงกายให้เหมือนอย่างกองทัพมนุษย์ แล้วยกทัพไปล้อมเมืองสามนต์ ทำให้ออกมาตีคิลี ไม่เช่นนั้นจะเผาเมืองให้วอด ท้าวสามนต์สั่งหกเขยให้ออกไปตีคิลี หกเขยนั้นก็หวาดกลัวเพราะตีคิลีไม่เป็น เมื่อถึงเวลาหกเขยก็สู้ไม่ได้ พระอินทร์แปลงจึงแนะนำให้เขยเล็กออกมาตีคิลี นางมณฑาริบบไปหารจนาเพื่อให้ลูกเขยเงาะช่วย ท้าวสามนต์ก็ตามมาสมทบ สุดท้ายเจ้าเงาะยินดีช่วยแล้วจึงถอดรูปเงาะออก ท้าวสามนต์และนางมณฑาทะเลิง จากนั้นพระสังข์ก็ออกตีคิลีโดยขี่ม้าเข้าตีคิลีกับพระอินทร์แปลง พระอินทร์สร้างเป็นพ่ายแพ้ว แล้วบอกกับท้าวสามนต์ว่าลูกเขยคนนี้มีบุญญาธิการสมควรจะได้ครองเมือง แล้วก็กลับไป

ตัวอย่างบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนตีคิลี กล่าวถึงมาแฝงพระอินทร์ และมาแฝงพระสังข์ไว้ดังนี้

เพลงสามเส้า

เมื่อนั้น	พระสังข์สุริย์วงศ์ทรงศักดิ์
รับพรพ่อตาสามีภักดี	เหลียวดูเมียรักแล้วยิ้มพราย
กรกุมคันทลีลีลาศ	มาทรงสินธพชาติเฉิดฉาย
ฉับเฉียวเลี้ยววอดลวดลาย	งามละม้ายสีหราชอาจอง

ร้องเพลงแขกไพร่ชั้นเดียว

เมื่อนั้น	โกสีย์มีศักดิ์สูงส่ง
ชื่นชมสมคิดดังจิตจง	พลาทรวงสินธพกระทึบโกลน
สะบัดอย่างวางใหญ่ไวย่อง	ม้าเต็นรนร้องลำพองโผน
ซึกบังเหียนหันหกผกแผ่นใจน	พลาทโยนลูกคลีตีไป

ร้องเพลงเชิดฉิ่ง

เมื่อนั้น	พระสังข์คอยขยับรับไว้ได้
เดาะคลีตีตอบไปทันใจ	สหัสสนัยน์กลอกกลับรับรอง
ต่างแกว่งคั่นคลีเป็นที่ท่า	ขับม้าฝีเท้าเคล่าคล่อง
เวียนนวนวกริ่งชิงคลอง	เปลี่ยนทำนองเข้าออกหลอกล้อ

ปีพาทย์ทำเพลงเชิดฉิ่ง

ม้าแผงพระสังข์กับม้าแผงพระอินทร์แปลง ในการแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทอง

บทวิเคราะห์ม้าแฉง

๑. อุปกรณ์ประกอบการแสดงอย่างหนึ่ง ซึ่งได้กล่าวลักษณะไว้แล้วในช่วงต้น
๒. สีของม้าเป็นไปตามพงศ์ของม้าแต่ละตัว
๓. ใช้ตะขอที่ติดอยู่ข้างม้าแฉงเกี่ยวกับสายเข็มขัดด้านขวาของลำตัวผู้แสดง
๔. เป็นม้าที่มีบทบาทไม่มากนัก แต่บทบาทจะไปเน้นอยู่ที่ผู้ขี่มากกว่า
๕. เพื่อให้ผู้แสดงสามารถแสดงกระบวนท่ารำได้อย่างคล่องแคล่ว ว่องไว
๖. การแสดงในตอนขี่ม้าเน้นในเรื่องของการต่อสู้และการติดตาม
๗. ที่สำคัญคือผู้ขี่จะรำรำกระบวนท่า โดยใช้เท้าแทนการเดินของม้าในท่าต่าง ๆ
๘. กระบวนท่าหลักของการขี่ม้าคือ มือซ้ายจับที่หูม้าแฉงในลักษณะจับมือ เมื่อหยุดยืนจะยกเท้าซ้าย ให้ส้นเท้าติดอยู่ที่เข่าขวา มือขวาถือแฮ้ประกอบการรำ
๙. ในระหว่างแสดง ผู้แสดงจะต้องใช้ความระมัดระวังไม่เช่นนั้นม้าแฉงอาจจะหลุดจากสายเข็มขัด แล้วตกลงมาได้

ม้าแฉงนี้มีกล่าวถึงเป็นข้อมูลสำคัญอยู่ในสูจิบัตรการแสดงละครเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนพระไวยแตกทัพ หน้า ๑๔ ความว่า

“ท่านผู้ดูจะสังเกตเห็นแฉงรูปม้าผูกห้อยติดอยู่ ณ สะเอวข้างขวาของตัวละคร ตามแบบแผนการแสดงนาฏกรรมไทย สมมติว่าตัวละครที่ผูกแฉงรูปม้าเช่นนี้กำลังนั่งอยู่บนหลังม้า และท่านจะสังเกตเห็นจังหวะลีลาท่าเหยาอย่าง ผ่น โผน อย่างน่าดู ซึ่งอาจารย์นาฏศิลป์ไทยได้เลียนกริยาอาการของม้านำมาประดิษฐ์ขึ้นไว้เป็นแบบฉบับของนาฏศิลป์ไทยสืบมา”

บทบาทม้าคนเทียมรถ ไม่มีบทบาท

๑. การแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์

- ม้าเทียมราชรถท้าวมาลีวราช สวมหัวม้าเปิดหน้า แต่งกายสีเทา ท้าวมาลีวราชเดิมชื่อท้าวมาลีวงศ์พรหม เป็นพี่แห่งท้าวจตุพักตร์ ร่วมพงศ์พรหมกับท้าวสหมลิวัน นับโดยญาติเป็นปู่ของทศกัณฐ์ เป็นพรหมสี่หน้า ได้เป็นเจ้าแก้มเทพคนธรรพ์ในเขายอดฟ้า เมื่อทศกัณฐ์ไม่เห็นใครจะช่วยในการทำศึก ระหว่างตนกับพระรามได้ จึงนึกถึงท้าวมาลีวราชผู้มีวาจาสิทธิ์ คือสาปแข่งผู้ใด ผู้นั้นย่อมวิบัติตามคำสาป จึงได้ไปเชิญท้าวมาลีวราชไปที่เมืองลงกา เพื่อว่าตนจะกล่าวโทษฝ่ายพระราม ให้ท้าวมาลีวราชสาปฝ่ายปรปักษ์ให้บรรลัย แต่ท้าวมาลีวราชกลับไม่เข้าไปในเมืองลงกา เพียงแต่ประทับอยู่บนราชรถอยู่ที่สนามรบ อันเป็นกลางระหว่างคู่อริทั้ง ๒ ฝ่าย และเพื่อความยุติธรรม ท้าวมาลีวราชจึงได้ประกาศประชุม เทวดา-นางฟ้า อีกรัศมี นักษัตร วิทยธร นาค ครุฑ คนธรรพ์ ให้มาร่วมเป็นสักขีพยานในการว่าความครั้งนี้

วารสารราชบัณฑิตยสถาน

ปีที่ ๓๘ ฉบับที่ ๑ ม.ค.-มี.ค. ๒๕๕๖

ไพโรจน์ ทองคำสุก

๑๔๓

ทศกัณฐ์เริ่มกล่าวโทษฟ้องท้าวมาลีราชก่อน ว่าฝ่ายพระรามเป็นพาลยกกองทัพวานร
หมายรุกรานกรุงลงกา ท้าวมาลีราชจึงให้ไปเชิญพระรามมาแก้ความ พระรามกลับกล่าวโทษฟ้องท้า
วมาลีราช ว่าทศกัณฐ์ใช้อุบายไปลักพานางสีดาตามเหลือของตนมาไว้ในเมืองลงกา จึงต้องยกกองทัพมาตาม
นางสีดากลับคืน ท้าวมาลีราชจึงให้ไปเชิญนางสีดาคนกลางต้นเรื่องการฟ้องร้องมาสอบถามความเป็น
จริง คำให้การของนางสีดากับพระรามสอดคล้องถูกต้องเหมือนกัน ทั้งมีเหล่าเทพเทวาเป็นสักขีพยาน
ท้าวมาลีราชสอบถามเหล่าเทวา อันมีพระอินทร์เป็นประธานผู้ประชุม ณ ที่นั้น ทวยเทพนิกรทั้งหลาย
รับรองเป็นพยานว่าคำของพระรามและนางสีดาจริงทั้งหมด ท้าวมาลีราชจึงพิพากษาให้ทศกัณฐ์ส่งนาง
สีดาคืนให้แก่พระรามผู้สามี ทศกัณฐ์ไม่ยอมกลับต่อว่าด่าทอท้าวมาลีราชด้วยความโกรธอย่างไม่เคารพ
ยำเกรง ท้าวมาลีราชจึงสาปให้ทศกัณฐ์นั้นพ่ายแพ้สงครามและตายด้วยศรของพระราม

ตัวอย่างบทโขน ชุดท้าวมาลีราชว่าความ กล่าวถึงม้าเทียมราชรถของท้าวมาลีราชไว้ดังนี้
ปีพาทย์ทำเพลงเชิด

(ท้าวมาลีราชทรงราชรถออก พร้อมพวกคนธรรพ์ และนายนวิก วายุเวก)

เจรจา

องค์เทวาท้าวมาลีราช ยกพหลพลพยุหยาภามาถึงชายแดนชานลงกา จึงมานิ่งนึกตรึกตรา
ในพระทัย ถ้าแม้เราจะเข้าไปตัดสิ้นความในวังหลวง เทพเทวาทั้งปวงจะติฉินค่อนนินทา ดำริพลาทาง
มีวาจาสิ่งสองกุมาร สองเจ้าจงเข้าไปในราชฐานเมืองลงกา บอกทศกัณฐ์จอมอสูรว่าบัดนี้ เรายกพหลพล
โยธีมาอยู่ที่สนามรบ ให้ทศกัณฐ์ออกมาพบเพื่อตัดสิ้นความตามคดี เร่งไปบอกในบัดนี้อย่าได้ช้า

- ม้าเทียมราชรถพระราม สวมหัวม้าเปิดหน้า แต่งกายสีเทาหรือสีน้ำตาล ออกทำสงคราม
กับบรรดายักษ์ที่เป็นปรปักษ์กับพระองค์

ตัวอย่างบทโขน ชุดสหัสเดชะปราชัย กล่าวถึงม้าเทียมราชรถพระรามพระลักษมณ์ไว้ดังนี้
พากย์รถ

งามพระหริวงศ์ทรงศรี	ประทับบรมณีนี
ท่ามกลางไพร่พลโยธา	
งามองค์พระลักษมณ์ศักดิ์ดา	นั่งอยู่ข้างหน้า
บัลลังก์สุวรรณรถทรง	
งามถ้วนมวลเหล่าจตุรงค์	แต่ถ้วนออาจอง
ทะนงแก้วหาญชาญจักรจรั	
งามฤกษ์ยกไปโรมรัน	ให้เคลื่อนพลชั้น
สู้อย่างสนามชิงชัย	

ปีพาทย์ทำเพลงเชิด

ม้าเทียมราชรถพระรามพระลักษมณ์ ในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์

- ม้าเทียมราชรถพระสัตรุด สวมหัวม้าเปิดหน้า แต่งกายสีเทาหรือสีน้ำตาล ออกทำสงครามกับบรรดาพญายักษ์ที่เป็นปรปักษ์กับพระองค์

ตัวอย่างบทโขน ชุดศึกสุริยาภพ กล่าวถึงม้าเทียมราชรถพระสัตรุดไว้ดังนี้
ร้องเพลงตั่งตั่ง

รถเอยรถทอง	ผูกผ่องพราวเพริศไพบมहन
งามองค์พระสัตรุดภูวดล	ประทับนั่งมาบนบัลลังก์ทอง
ครั้นได้ศุภฤกษ์พิชัยยุทธ์	รีบรุดโยธินสิ้นทั้งผอง
พลรบหาญฮีตคึกคะนอง	หมายประลองแผลงฤทธิ์พิชิตชัย

ปี่พาทย์ทำเพลงเชิด

ม้าเทียมราชรถพระสัตรุด ในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์

๒. การแสดงละครนอก เรื่องพระอภัยมณี

- ม้าเตียมราชาชนางสุวรรณมาลี หลังจากพระอภัยมณีเดินทางมาเมืองลังกา ต้องมนต์นางละเวงจนลุ่มหลงไม่กลับเมือง นางสุวรรณมาลีมีเหตุ และพระธิดาฝาแฝด สร้อยสุวรรณ จันทร์สุดา ก็ทรงราชรถออกเดินทางมาพบพระอภัยมณีถึงหน้าป้อมเมืองลังกา พระอภัยมณีต้องมนต์นางละเวงไม่ยอมกลับ นางสุวรรณมาลีเสียใจมาก

ตัวอย่างบทละครนอกเรื่องพระอภัยมณี ตอนหึงละเวง กล่าวถึงม้าเตียมราชาชนางสุวรรณมาลีไว้ดังนี้

ร้องเพลงหุ่นกระบอก

ฝ่ายโฉมยงนงลักษณ์อัศจรรย์	ทอดพระเนตรบนพลับพลาหลังคาสี
ประหลาดนักพักตร์พระอภัยมณี	ด้วยภูมิเหมือนฝรั่งเจ้าลังกา
นึกว่าใครที่เहनหนอเกล้าลอหญิง	ดูเยอหยิ่งกั้นกลดมียศถา
สองนางเยาว์เข้าชิดทูลกิจจา	นันทิตาองค์พระอภัยมณี
นางสงสัยให้เคลื่อนรถที่นั่ง	ไปหยุดยั้งใกล้พลับพลาหลังคาสี

(ราชรถเคลื่อนเข้าไปใกล้ป้อม)

เห็นประจักษ์พักตร์ราพระสามี อัญชลีแล้วสะอื้นกลืนน้ำตา

ปีพาทย์ทำเพลงโอด

ม้าเตียมราชาชนางสุวรรณมาลี ในการแสดงละครนอกเรื่องพระอภัยมณี

บทวิเคราะห์ม้าคนเทียมรถไม่มีบทบาท

๑. แต่งกายด้วยชุดติดกัน คอกลมผ่าหลังติดซิป แขนและขายาว สีเทา น้ำตาล หรือขาว มีกรองคอ และผ้าผูกเอว เมื่อผูกเป็นโบว์แล้วก็หันโบว์ไปไว้ด้านหลัง แทนหางม้า สวมหัวม้าเปิดหน้า

๒. ใช้ผู้แสดง ๒ คน และควรคัดเลือกให้มีความสูงเท่ากัน เพราะผู้แสดงจะต้องลากราซรถ โดยใช้มือทั้งสองจับที่คานด้านหน้ารถ ลากออกไปด้านหน้าเวที หากขนาดความสูงไม่เสมอกันราซรถ ก็อาจจะเอียงได้

๓. ผู้แสดงจะต้องได้รับการฝึกลากราซรถเข้าออก ไม่เช่นนั้นอาจลากรถดูไปกับประตูทางเข้าออก หรือข้างเวที

๔. ที่สำคัญคือเมื่อผู้แสดงขึ้นหรือลงราซรถ ผู้แสดงเป็นม้าจะต้องกตราซรถไว้ ไม่เช่นนั้นรถก็จะหงายได้

๕. การลากราซรถ ผู้แสดงเป็นม้าจะต้องรู้จักการตีวง เพื่อให้ราซรถอยู่ในตำแหน่งที่ต้องการ และจะต้องมีความสามัคคี

บทบาทม้าคนเป็นระบำประกอบการแสดง

ม้าคนเป็นระบำมีการประดิษฐ์ขึ้นครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๒ เพื่อประกอบการแสดงละครนอกเรื่องไชยเชษฐา ตอนพระนารายณ์ธิเบศร์เที่ยวป่า เนื่องในการแสดงผลงานของนักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป์ ในช่วงปิดเรียนภาคต้น โดยนางลมุล ยมะคุปต์ นางมัลลีย์ คงประภัสร์ และนางฝัน โมรากุล ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทยของกรมศิลปากร ร่วมกันประดิษฐ์ท่ารำและฝึกซ้อมให้กับนักเรียน ต่อมาในพุทธศักราช ๒๕๐๐ กรมศิลปากรได้จัดการแสดงละครเรื่อง *รถเสน* เผยแพร่ให้ประชาชนชม ณ โรงละครแห่งชาติ จึงได้นำระบำม้ามาปรับปรุงกระบวนท่ารำ ทำนองเพลง และจังหวะใหม่ โดยมอบให้นายมนตรี ตราโมท ราชบัณฑิต สำนักศิลปกรรม ผู้เชี่ยวชาญดุริยางค์ไทย กรมศิลปากร ศิลปินแห่งชาติ เป็นผู้ปรับปรุง ทำนองเพลง และมอบให้ท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์เสนี ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย กรมศิลปากร ศิลปินแห่งชาติ เป็นผู้ควบคุมและฝึกหัดให้กับนาฏศิลป์ โดยมีนางลมุล ยมะคุปต์ นางมัลลีย์ คงประภัสร์ และนางฝัน โมรากุล นางสาวจำเรียง พุฒประดับ นางกรรณกาญจน์ โรหิตเสถียร นางสุวรรณี ชลานุเคราะห์ นางสุนันทา บุญเกต และนายอร่าม อินทรนัญ ร่วมฝึกหัดด้วย การแสดงครั้งนั้นท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์เสนี เป็นผู้ออกแบบกระบวนท่ารำม้าตัวเอก และมีการปรับท่ารำระบำม้าเพื่อให้ผสมกลมกลืนกันระหว่างระบำม้ากับม้าตัวเอก (ทะเบียนข้อมูล : วิพิธทัศนา ชุดระบำ รำ ฟ้อน, ๙๐, ๒๕๔๙)

ในเวลาต่อมา กรมศิลปากรก็ได้นำระบำม้ามาร่วมแสดงในการแสดงละครอีกหลายตอน เช่น *ขุนช้างขุนแผน* ตอนขุนแผนจับม้า *รถเสน* ตอนรถเสนจับม้า

ระบำม้า

บทบาทม้าคนเป็นพาหนะมีบทบาท

๑. การแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์

- ม้าอุปการ ลำตัวสีขาว หัวดำ ม้าของพระรามกษัตริย์แห่งกรุงโยธยา ปรากฏในการแสดงโขน ชุดพระรามครองเมือง ดังนี้ เมื่อพระรามสดับเสียงสนั่นหวั่นไหว จึงตรัสถามโหร ซึ่งโหรก็กราบทูลว่า ในอดีตกาลก็เคยเกิดเหตุเช่นนี้ เมื่อครั้งพระรามกับพระอนุชา ๓ พระองค์ ประลองศรถวายพระราชบิดา คราวนี้คงมีคนตีมีฤทธิ์มาประลองศรจึงเกิดเสียงดังสนั่นหวั่นไหวเช่นนี้ ขอให้พระรามทรงปล่อยม้าอุปการ และมีพระราชสาส์นผูกติดคอม้าไปด้วย แล้วให้พระพรตกับพระสัตรุดยกกองทัพไป โดยมีหนุมานเฝ้าติดตามม้าอุปการไปใกล้ ๆ หากใครบังอาจจับม้าแล้วขึ้นขี่ ก็ให้นำตัวมาลงโทษ พระรามทรงให้ทำตามคำของโหรที่กราบทูลทุกประการ

ขณะนั้นพระมงกุฎและพระลบเสด็จออกมาท่องเที่ยวในป่า พบม้าอุปการพอดีจึงตรงเข้าไปจับ จากนั้นก็นำพระราชสาส์นมาอ่าน แต่ก็ไม่ทรงเชื่อกลับขึ้นขี่ม้าอุปการ หนุมานติดตามม้าอุปการมาพบพระกุมาร ๒ องค์ ขึ้นขี่ม้าก็ตรงเข้าจับตัว พระกุมารทั้งสองก็ตีด้วยคันศร แล้วจับหนุมานมัดด้วยเถาวัลย์ จากนั้นก็นำลูกศรมาสักหน้าหนุมานมีข้อความถึงผู้เป็นนายของวานรตัวนี้ว่า ให้ใช้มือลูบหลัง ๓ ครั้ง เถาวัลย์จึงจะหลุด แต่ถ้าไม่ใช้นายจะแก้อย่างไรก็ไม่หลุด แล้วพระมงกุฎก็สั่งความฝากไปว่าหากผู้ใดจะมาต่อสู้อีกจึงมาได้เลย เราจะรออยู่ที่นี้ จากนั้นก็ปล่อยวานรไป หนุมานรีบกลับไปเฝ้าพระราม

ตัวอย่างบทโขน ชุดพระรามครองเมือง กล่าวถึงม้าอุปการในตอนที่พระมงกุฎและพระลบมาพบม้าอุปการไว้ดังนี้

เจรจา

พระมงกุฎ ชมนกชมไม้มานานในป่าโปร่งสำราญใจ (ม้าอุปการออก) ครั้นเหลือบแลไปประสพพบพาศีขามู สองกุมารมิได้รู้จัก พระมงกุฎจึงบอกแก่น้องรักว่า นี่แน่เจ้าลอบ อันสัตว์ชนิดนี้เราไม่เคยพบแต่ก่อนมา ดูท่วงทีกริยาถ้าจะเชื่อฟัง สิ่งประดับก็รุ่งเรืองล้วนแต่เพชรพลอย คงเป็นสัตว์ของผู้ใดเลี้ยงไว้ใช้สอยเป็นแม่นมั่น มาเราจงช่วยกันจับให้จงได้ เราจะขี่เล่นให้สำราญใจ บัดนี้

ม้าอุปการ ในการแสดงโขนชุดปล่อยม้าอุปการ

๒. การแสดงละครในเรื่องอิเหนา

- ม้าอิเหนา สีขาวทั้งตัว มีเนื้อเรื่องเกี่ยวเนื่องดังนี้ ครั้งหนึ่งเมืองดาหามีศึก ด้วยท้าวกะหมังกุหนิงยกมาตีเพื่อแย่งชิงตัวนางบุษบาให้แก่วิหยาสะก้าโอรส ครั้งนั้นท้าวกุเรปันได้มีบัญชาใช้อิเหนาให้รีบยกกองทัพมาช่วยเมืองดาหา ครั้นมีชัยแก่อริราชศัตรูแล้ว อิเหนาก็จำใจเข้าเฝ้าท้าวดาหาให้ถูกต้องตามโบราณราชประเพณี อิเหนาจึงได้พบกับนางบุษบาเป็นครั้งแรกและนึกเสียดายนาง กับคิดที่จะทวงความเป็นเจ้าของนางกลับคืน ดังนั้น อิเหนาจึงสร้างปลอมกายเป็นจรกา เข้าไปเผาเมืองดาหา แล้วลักพานางบุษบาทรงรถหนีออกจากเมือง ไปไว้ในถ้ำเชิงเขาสะตาหมัน ทั้งคู่ต่างสนทนากันอย่างนักร้อง แต่อิเหนาก็จำต้องจากนางเพื่อไปแก้แค้นในเมืองดาหา โดยขี่ม้าทรงจากมาด้วยความอาลัย

วารสารราชบัณฑิตยสถาน

ปีที่ ๓๘ ฉบับที่ ๑ ม.ค.-มี.ค. ๒๕๕๖

ตัวอย่างบทละครในเรื่องอิเหนา ตอนอิเหนาจากถ้ำกล่าวถึงม้าอิเหนาไว้ดังนี้

ร้องเพลงแขกเข้ารีต

กำชับกันหมั่นดูให้จงดี

อย่าให้มีเหตุการณ์ภัยพาลได้

แล้วออกจากปากถ้ำอำไพ

แข่งใจไปทรงอิสร

(ม้าออก)

มีทันที่จะควบจับพาชี

องค์ผู้มีสเนตรสายสมร

อาลัยมีใครจะจากจร

สะท้อนถอนเหตุภัยจำโคลคลา

ปีพาทย์ทำเพลงทยอย

ม้าทรงอิเหนา ในการแสดงละครในเรื่องอิเหนา

๓. การแสดงละครนอก เรื่องพระอภัยมณี

- ม้าพระอภัยมณี มีเนื้อเรื่องเกี่ยวเนื่องดังนี้ พระอภัยมณีเป็นผู้หนึ่งที่ได้รับรูปร่างของนางละเวงวิณฬา จนเกิดความลุ่มหลงเฝ้าแต่ก่อรูปนางละเวงจนไม่กินไม่นอน นางสุวรรณมาลีเข้าเฝ้าเห็นทรงเพื่อ นางจึงแย่งรูปร่างมาฉีก แต่รูปนั้นก็ไม่วายแม้แต่น้อย ขณะนั้นศรีสุวรรณ สินสมุทร และสุดสาครก็มาเฝ้าพอดี นางสุวรรณมาลีโศกเศร้าเสียใจ ขอให้ช่วยเหลือ สินสมุทรรับอาสาทำลายรูปร่างแต่ก็ไม่สำเร็จ สุดสาครเห็นเช่นนั้นจึงใช้ไม้เท้าของพระฤๅษีแห่งเกาะแก้วพิสดารขึ้นไปที่รูปร่าง ทันใดนั้นกระดาศที่วาดรูปร่างละเวงก็แหลกป่นเป็นผง เมื่อรูปร่างอากาศรูปถูกทำลาย พระอภัยมณีก็รู้สึกพระองค์และทรงจำผู้ที่มาเฝ้าได้ เว้นแต่สุดสาครที่พระองค์ไม่เคยพบมาก่อน นางสุวรรณมาลีทูลให้ทรงทราบว่สุดสาครคือพระโอรสของพระองค์ที่เกิดจากนางเงือก จากนั้นก็ทูลเรื่องการศึกษาจากลังกามาประชิดเมือง

ผลึก ขอเชิญพระอภัยมณีเสด็จเป็นจอมทัพไปปราบข้าศึก พระอภัยมณีจึงตรัสสั่งศรีสุวรรณให้เตรียมไพร่พล
เสร็จแล้วยกออกจากเมือง การทำศึกในครั้งนี้พระอภัยมณีได้พบกับนางละเวงวิณฬา

ตัวอย่างบทละครนอกเรื่องพระอภัยมณี ตอนพบนางละเวง กล่าวถึงม้าพระอภัยมณีไว้
ดังนี้

ร้องรำย

เสด็จมาทรงปลุกม้าต้น	ขึ้นนั่งบนอานหลังดั่งประสงค์
ออกควมตามทราวมวยดั่งใจจง	เที่ยววทวนเวียนรอบขอบกำแพง
ปีพาทย์ทำเพลงเชิด	
ร้องเพลงเห่เชิดฉิ่ง	
เห็นคล้ายคล้ายพรายพร่างไปข้างหน้า	ด้วยดวงตาแก้วสว่างกระจ่างแสง
(ละเวงทรงม้าออก)	
สกดกั้นทันนางที่กลางแปลง	นางพลิวแผลงเกาทัณฑ์ประจัญบาน

ร้องรำย

พระหลบเลี้ยงเปลื้องผิวดประชิดไล่	นางพาดไฟกรดพรายกระจายผลาญ
ถูกกายกรร็อนรนพระทนทาน	โถมทะยานฉวยพลาดนางพาดฟัน
พระรับรองป้องปัดสกดจับ	นางกลอกกลับเลี้ยงลัดสะบัดผัน
จนอาวุธหลุดพระกรอ่อนด้วยกัน	นางกระสันสายตราคอยราวี
พระอภัยใช้เส้ตีสินธ	คอยรับรบกันตรามารศรี
แต่เรียงรอล่อลงดูท่วงที่	มาถึงที่แจ้จ้งกระจ่างสว่างไฟ

ม้าทรงพระอภัยมณี กับม้าทรงนางละเวง ในการแสดงละครนอกเรื่องพระอภัยมณี

๔. การแสดงละครนอก เรื่องสุวรรณหงส์

- พญาม้าต้นของสุวรรณหงส์ มีเนื้อเรื่องเกี่ยวเนื่องดังนี้ กุมภนต์กับม้าต้นออกติดตามสองกษัตริย์ มาถึงริมฝั่งแม่น้ำสินธุมาศ ได้พบกับนางเกศสุริยอยู่กับเงือกชาติกรรณ เมื่อเข้าไปทูลถามถึงสุวรรณหงส์ จึงรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้นระหว่างการเดินทางของทั้งสองพระองค์ กุมภนต์และม้าต้นชักชวนนางเกศสุริยไปตามหาสุวรรณหงส์ที่เมืองไอยร์ตัน เมื่อเดินทางมาถึงกุมภนต์ได้นำม้าต้นเข้าถวายแล้ว ทูลเรื่องนางเกศสุริยแปลง ทำให้สุวรรณหงส์เกิดความสงสัย กุมภนต์จึงพานางเกศสุริยมาเข้าเฝ้า และพิสูจน์จนได้ความจริงว่านางผีเสื้อน้ำแปลงกายมา นางผีเสื้อน้ำโกรธจัดลืมหิ้วตัวจนหมดเนื้อเนื้อร้างกายก็กลับเป็นผีเสื้อน้ำตามเดิม สุวรรณหงส์รับสั่งให้กุมภนต์จับตัวนางผีเสื้อน้ำแล้วนำไปประหารชีวิต

ตัวอย่างบทละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ ตอนกุมภนต์ถวายม้า กล่าวถึงพญาม้าต้นไว้ดังนี้

ร้องร่ายนอก

บัดนั้น

ม้าต้นกับกุมภนต์ยักซี

ติดตามสองกษัตริย์ลัดพงพี

มาถึงที่ชายฝั่งชลธาร

ร้องเพลงทะเลบัว

มองเขม้นเห็นเกศสุริย

อยู่กลางวงเงือกน้ำสรองสนาน

เพ่งมองป้องหน้าทั้งม้ามาร

ไขแล้ววงคราญสุริย

ยิ่งแลเล็งเพ่งพินิจคิดหลากใจ

เอ๊ะไฉนไม่เห็นสุวรรณหงส์

ต่างตนฉงนจิตคิดพะวง

เข้าไปหาโฉมยงองค์เทวี

ร้องเพลงต้นตะนาว

เกศสุริยแลเห็นกุมภนต์

กับพญาม้าต้นทั้งสองพี

หวนจิตคิดคะเนถึงสามี

มารศรีชบพักตร์ไศกา

ปี่พาทย์เพลงโอด

กุมภนต์ เอ๊ะ หม่อมแม่เกศสุริย หม่อมแม่มากับพระสุวรรณหงส์พระภัสสดา มอบให้ข้าอยู่รักษาพระนิเวศน์ ไหนว่าจะกลับนัครศไอยร์ตัน อันพระสุวรรณหงส์ทรงสวัสดิ์เธออยู่ไหน ไยหม่อมแม่มาอยู่กับเงือกน้ำแต่ลำพัง โปรตเล่าไปให้ข้าฟังสิ้นกังขา

ม้า เมื่อหม่อมแม่พักที่ศาลาป่าใหญ่ ข้าก็เฝ้าระวังระไวอารักขา ยักษ์วิรุญเมฆมันจะเข้ามาฆ่าฟัน ก็ต่อสู้ป้องกันภัยอันตราย แต่เสียท่าถูกมันจับได้ขึ้นขี่หลัง ข้าอุบายพาเหาะไปมัดตั้งพระพารา กุมภนต์เข้าช่วยข้าจึงพ้นภัย แล้วชวนกันตามมาถึงศาลากลางป่าใหญ่ ไม่เห็นหม่อมแม่และพระสุวรรณหงส์ จึงบุกป่าฝ่าพงเที่ยวตามหา แล้วนี่พระสุวรรณหงส์เสด็จไปไหนพระเจ้าข้า

ม้านั้น ในการแสดงละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์

๕. การแสดงละครชาตรีทรงเครื่อง เรื่องรถเสน

- ม้ารถเสน ด้วยความกตัญญูของรถเสน จึงยอมรับอาสาออกเดินทางไปเมืองคชบุรี ก่อนออกเดินทางได้ขอม้าเป็นพาหนะ พระรถสิทธิ์ยินดีโดยให้ไปคัดเลือกเอง รถเสนคัดเลือกม้าได้ม้านั่งจึงออกเดินทาง ในขณะที่รถเสนเพลิดเพลินอยู่กับนางเมรี ม้าก็ได้คอยตักเตือนอยู่ตลอดเวลา และเป็นผู้พารถเสนหนีจากกองทัพของนางเมรี

ตัวอย่างบทละครเรื่องรถเสนกล่าวถึงม้ารถเสนไว้ดังนี้

ร้องเพลงประเทศ

เมื่อนั้น

รถเสนเพราเพริศเฉิดฉวี

จับได้พระยาพาซี

แสนยินดีควบขับกลับวังใน

ปีพาทย์ทำเพลงม้าวิ่ง

ร้องร้าย

ครั้นถึงตำหนักนางสนธิ์

ลงจากพาซีสูงใหญ่

คลานเข้าเฝ้าองค์พระทรงชัย

บังคมไหว้คอยสดับรับบัญชา

ม้ารถเสน ในการแสดงละครชาตรีทรงเครื่องเรื่องรถเสน

๖. การแสดงละครเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน

- ม้าสีหมอก มีเนื้อเรื่องเกี่ยวเนื่องดังนี้ ขุนแผนเมื่อได้กุมารทองแล้วก็พยายามสรรหาเหล็กชั้นดีตามตำราพิชัยสงครามมาทำดาบ โดยให้ช่างฝีมือดีเมืองกาญจนบุรีมาหลอมตีดาบ ทำด้ามและฝักจนสำเร็จ นำไปเข้าพิธีปลุกเสกบังเกิดอัศจรรย์ฟ้าผ่าจึงให้ชื่อว่า ฟ้าฟัน จากนั้นก็ออกเดินทางหาผ้าฝั้เท้าดี จนกระทั่งพบม้าสีหมอก ซึ่งเป็นม้าเมืองมะริด มีลักษณะถูกต้องตามตำราจึงขอซื้อจากหลวงทรงพล และหลังจากเกิดทะเลาะวิวาทหึงหวงกัน ระหว่างขุนแผน วันทอง และขุนช้างแล้ว วันทองจึงตัดสินใจอยู่กับขุนช้างด้วยความประชด ประกอบกับโกรธแค้นและน้อยใจที่ขุนแผนหลงรักลาวทอง ภรรยาใหม่ที่ได้จากการชนะศึกเชียงใหม่ เมื่อเป็นเช่นนั้นขุนแผนจึงพาลาวทองกลับไปอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี ครั้นนานวันเข้า ขุนแผนกลับยิ่งคิดถึงวันทองและต้องการแก้แค้น จึงควบบขั้ม้าสีหมอกกลอบมายังเรือนขุนช้าง สกัดผู้คนให้หลับไหลแล้วเข้าไปค้นหาจนพบนางวันทอง แก้วสกัดให้นางตื่นและร้ายมนต์บังคับให้นางหนี ขุนช้างไปกับตน

ตัวอย่างบทละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนพานางวันทองหนี กล่าวถึงม้าสีหมอกไว้ดังนี้

ว่าพลางทางจูงสีหมอกม้า
ดั่งจะปลิวลี้ล่อยไปตามลม
ปลอบพลางทางค้อยกระซิบบอก
เนื้ออ่อนงอนง้อขอสมา
วันทองสองมือประนมมัน
พี่สีหมอกของน้องอย่าจงภัย
ขุนแผนพานางมาใกล้ม้า
หยิบมือลูบม้าว่าปลอบเมีย

เบาหวานพาดหน้าดูงามสม
อย่าปรารมภ์เลยนะเจ้ามาขี่ม้า
ม้าสีหมอกตัวนี้มีสง่า
อย่าให้พี่สีหมอกม้ากระตุ้งใจ
พรั่นพรั่นกลัวม้าไม่เข้าใกล้
จะขอขี่พี่ไปทั้งผิวเมีย
ลูบหลังอาซาให้เชื่องเสีย
ม้าเสียมือนางหวัดประหวัดกลัว

ม้าสีหมอก ในการแสดงละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

๗. การแสดงละครนอก เรื่องโกมินทร์

- ม้าโกเมศ และม้าโกมล เป็นม้าที่พระสุเมธฤๅษีเสกขึ้นมาให้ไว้ใช้เดินทางไปยังที่ต่าง ๆ ได้
อย่างสะดวกสบาย ส่วนโกมินทร์ผู้น้องนั้นพระฤๅษีเสกเสียให้เป็นพาหนะ
ตัวอย่างบทละครนอกเรื่องโกมินทร์ ตอนปราบไพราพ ไพรัญ ถึงรบธนูกรด กล่าวถึงม้า
ของโกเมศและโกมลไว้ดังนี้

เรื่องราว

เมื่อนั้น
ต่างตนสำรวจมภาวนา
(เสื่อ และม้าทั้งสองออก ดวงมณี มาลีทองกล้วยเสื่อ สองนางไปนั่งม้ากับโกเมศ โกมล)

สามพระสุริยวงศ์นาถา
เรียกเสื่ออาชามาทันใด

ร้องเพลงบรรเทศ

ขึ้นทรงพาหนะกายสิทธิ์
ห้าพระหน่อสุริยวงศ์ทรงชัย

อันเรื่องอิทธิฤทธิ์ยิ่งใหญ่
ก็คลาไคลเข้าสู่เมืองกุดาร์

ปีพาทย์ทำเพลงม้าวิ่ง

ม้าโกเมศ ในการแสดงละครนอกเรื่องโกมินทร์

บทวิเคราะห์ม้าคนเป็นพาหนะมีบทบาท ดังนี้

๑. สี่กายเป็นไปตามพงศ์ของม้าแต่ละตัว
๒. แต่งกายทรงเครื่อง สวมหัวม้าเปิดหน้า ตามฐานันดรของผู้เป็นเจ้าของ
๓. นอกจากจะเป็นพาหนะแล้วยังเป็นเพื่อนคู่คิด คอยดูแล ตักเตือน และช่วยเหลือ ข้อสำคัญคือเป็นม้าพูดได้
๔. ผู้แสดงต้องมีความแข็งแรง โดยเฉพาะกำลังขาที่จะใช้ในการเดินท่าม้า

๕. กระบวนท่าในบางครั้ง ผู้ขี่อาจต้องขึ้นเหยียบม้าเรียกว่า ขึ้นลอย เพราะฉะนั้น ผู้แสดงเป็นม้าต้องเป็นฐานได้อย่างแข็งแรง มั่นคง

๖. ในระหว่างแสดง ม้ากับผู้ขี่ต้องมีความสามัคคี ถ้อยทีถ้อยอาศัย รู้จักผ่อนปรน เพราะม้ากับผู้ขี่เสมือนเป็นหนึ่งเดียวกัน ต้องแสดงให้ได้ตามจังหวะที่รวดเร็ว สนุกสนาน

บทบาทม้าจริงเป็นพาหนะ

การแสดงละครเสภา เรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* ตอนพลายชุมพลออกรบ

- ม้ากะเลี้ยว ใช้บทเช่นเดียวกับม้าคนแสดง และเป็นการแสดงเฉพาะครั้งคราวในโอกาสพิเศษเท่านั้น

ม้าจริงพาหนะของพลายชุมพล

บทวิเคราะห์ม้าจริงเป็นพาหนะ

๑. เป็นการแสดงเฉพาะกิจเท่านั้น ไม่ได้จัดแสดงเป็นประจำ
๒. ม้าที่นำมาประกอบการแสดง จะต้องเป็นม้าที่ได้รับการฝึกหัดมาเป็นอย่างดี ไม่ตื่นต่อเสียงดนตรีและผู้ชมจำนวนมาก
๓. ผู้แสดงจะต้องได้รับการฝึกหัดขี่ม้า จนเกิดความชำนาญ

๔. การแสดงต้องแสดงกลางแจ้ง จึงจะเหมาะสม

๕. ต้องมีผู้ดูแลม้าโดยเฉพาะ เพื่อป้องกันอุบัติเหตุที่อาจเกิดขึ้นกับผู้แสดงและผู้ชม

บทบาทม้าคนเป็นพาหนะ แต่เป็นม้าลูกผสม

การแสดงละครนอก เรื่องพระอภัยมณี

- ม้านิลมังกร อาศัยอยู่ในทะเล เป็นม้าดี มีเขี้ยวเป็นเพชร เกล็ดเป็นนิล และมีลิ้นเป็นปาน
คงทนต่อศาสตราวุธสารพัด ก่อนที่สุตสาครจะไปจับม้านิลมังกร พระฤๅษีได้เสกหยาวยพร้อมให้มนต์คาถา
ไปจับ ซึ่งในที่สุดสุตสาครก็สามารถจับม้านิลมังกรได้ และตั้งแต่นั้นม้านิลมังกรก็เชื่อง เชื้อฟังสุตสาครเป็น
อย่างดี

ตัวอย่างบทละครนอกเรื่องพระอภัยมณี ตอนกำเนิดสุตสาคร กล่าวถึงม้านิลมังกรไว้ดังนี้
ร้องเพลงเทพทอง (ฮ้าฮั)

พระนักสิทธิ์พิศดูเป็นครุ่พัก	หัวร่อคักรูปร่างมันซ่งซัน
เมื่อตัวเดียวเจียวกายเป็นหลายพันรู่	กำลังมันมากนักรเหมือนยักรัษมาร
กินคนผู้ปูลาหญ้าใบไม้	มันทำได้หลายเล่ห์ไ้ไ้เดรัจฉาน
เขี้ยวเป็นเพชรเกล็ดเป็นนิลลิ้นเป็นปาน	ถึงเอาขวานฟันฟาดไม้ขาดรอน
เจ้าได้ม้าพาหนะตัวนี้ไว้	จะพันภัยภิญโญสุโมสร
ให้ชื่อว่าม้านิลมังกร	จงถาวรพูนสวัสดิ์แก่นัดดา

ม้านิลมังกร ในการแสดงละครนอกเรื่องพระอภัยมณี

บทวิเคราะห์ม้าคนเป็นพาหนะ แต่เป็นม้าลูกผสม

๑. การแต่งกาย แต่งตามพงศ์ของม้า สวมหัวปิดหน้า
๒. นอกจากจะเป็นพาหนะแล้วยังเป็นเพื่อนคู่คิด คอยดูแล ตักเตือน และช่วยเหลือ
๓. ผู้แสดงต้องมีความแข็งแรง โดยเฉพาะกำลังขาที่จะใช้ในการเดินท่าม้า
๔. ในระหว่างแสดง ม้ากับผู้ใช้ต้องมีความสามัคคี ถ้อยทีถ้อยอาศัย รู้จักผ่อนปรน เพราะม้ากับผู้ใช้เสมือนเป็นหนึ่งเดียวกัน ต้องแสดงให้ได้ตามจังหวะที่รวดเร็ว สนุกสนาน

บทบาทม้าคนเป็นตัวเอกของเรื่อง ไม่ได้เป็นพาหนะ

๑. การแสดงละครนอก เรื่อง *แก้วหน้าม้า*

หญิงสาวชาวเมืองมิลิลาผู้หนึ่งมีชื่อว่า แก้ว เป็นผู้มีปัญญาหลักแหลม แต่อำภัพมีใบหน้าวิกลเหมือนม้า ชาวบ้านจึงมักเรียกว่า แก้วหน้าม้า วันหนึ่งนางเก็บข้าวของพระปิ่นทองได้ พระปิ่นทองมาพบต้องการได้ว่าวคืน นางแก้วหน้าม้าเห็นพระปิ่นทองรูปงาม ก็กล่าวว่าหากต้องการจะได้ว่าวคืนก็ต้องรับแก้วไปอยู่ในวังด้วย พระปิ่นทองแค้นจะรังเกียจนาง แต่ก็ต้องจำใจยอมรับคำ นางแก้วหน้าม้ารออยู่เป็นนานก็ไม่เห็นพระปิ่นทองมารับ นางแก้วก็อ่อนวอนให้แม่เข้าไปเฝ้าท้าวมงคลราชทูลเรื่องของนาง จนได้เข้าไปอยู่ในวังสมใจ ท้าวมงคลราชเห็นนางแก้วหน้าตาอัปลักษณ์ก็คิดอุบายให้นางแก้วไปยกเขาพระสุเมรุบนสวรรค์มาให้ แล้วจะให้อภิเษกกับพระปิ่นทอง ด้วยความรักของนางแก้วจึงรับอาสาแล้วออกเดินทางเข้าป่าไป ในระหว่างทางนางแก้วได้พบกับพระฤๅษีองค์หนึ่งมีเมตตาอดรูปหน้าม้าของนางออกให้ กลายเป็นนางงามและตั้งชื่อให้ใหม่ว่า นางมณี แล้วมอบเรือกายสิทธิ์กับมีดวิเศษให้ด้วย นางจึงรีบเหาะขึ้นสวรรค์ไปยกเขาพระสุเมรุมาถวาย ท้าวมงคลราชต้องยอมเสียสัตย์ให้กลับไปสู่ขอนางทัตมาลิตดาของท้าวพรหมทัตเจ้าเมืองโรมวิถึ รีบจัดแจงให้พระปิ่นทองเดินทางไปที่ เพื่อหนีหน้านางแก้ว เมื่อนางแก้วรู้เรื่องก็รีบขึ้นเรือเหาะออกติดตามไปจนถึงเมืองโรมวิถึ แล้วถอดหน้าม้าออกกลายเป็นนางงามไปขออาศัยอยู่กับตายายที่ท้ายเมือง ต่อมาพระปิ่นทองได้มาพบนางมณีเกิดหลงรักนาง ได้นางเป็นมเหสีโดยที่ไม่รู้เลยว่าคือนางแก้วหน้าม้า จนนางตั้งครุฑ ซึ่งเป็นเวลาที่พระปิ่นทองเดินทางกลับวัง โดยไม่รู้ว่านางมณีตั้งครุฑ

ตัวอย่างบทละครนอกเรื่อง *แก้วหน้าม้า* ตอนถวายลูก กล่าวถึงนางแก้วหน้าม้าไว้ดังนี้

ร้องเพลงตะลุ่มโปง

บัดสี	อะไรนี่ค่อนว่าน่าหัว
ท่าเขามีลูกเกรงผูกตัว	เห็นรูปชั่วไม่รับกลับกลาย
วันนี้แก้วมันหน้าม้า	จึงองค์ภัสตาว่าเสียหาย
อีกหน่อยเอละจะหมอบยอบกาย	เสียตายถ้อยคำจำนรรจา

นางแก้วหน้าม้า ในการแสดงละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า

บทวิเคราะห์ม้าคนเป็นตัวเอกของเรื่อง ไม่ได้เป็นพาหนะ

๑. ผู้แสดงสวมบทบาทผู้หญิง แสดงออกด้วยท่าทางกระโดดกระเดกประหนึ่งกิริยาของม้า
๒. แต่งกาย ตามฐานันดร แต่สวมหัวม้าเปิดหน้า
๓. มีความคล่องแคล่ว ว่องไว กระฉับกระเฉง
๔. มีความแข็งแรง โดยเฉพาะขาที่จะต้องวิ่งไป-มา หรือกระโดดขึ้น-ลงเตียง
๕. มีปฏิภาณไหวพริบ แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า
๖. มีความสามารถแสดงได้หลายบทบาท ดีใจ เสียใจ ร้องไห้ ริษยา และตลก

นอกจากความไพเราะของวรรณกรรม ความวิจิตรงดงามของเครื่องแต่งกายและหัวม้า รวมทั้งเสียงของดนตรีที่มีความไพเราะดังกล่าวกแล้ว ยังปรากฏมีการสืบทอดกระบวนท่ารำของม้า ในการแสดงโขน ละคร อีกมากมาย ซึ่งแสดงออกถึงความสวยงาม สนุกสนาน ปราดเปรียว คล่องแคล่ว ว่องไว และท่วงทีของม้าโดยธรรมชาติ ผสมผสานกับกระบวนท่ารำตามแบบนาฏศิลป์ไทย เน้นการรำท่าบทให้กระฉับกระเฉง เน้นจังหวะให้เข้ากับเพลง นอกจากนี้ยังมีการใช้น้ำเสียงอย่างม้า การเจรจาสื่อสารที่จะต้องแสดงออกเพื่อให้ผู้ชมได้เข้าใจ และเกิดความสนุกสนานโดยเน้นเสียงสูง เสียงต่ำ ให้เป็นจังหวะ โดยเฉพาะตัวนางแก้วหน้าม้าที่มีท่าที่กระโดดกระเดกเหมือนสำนวนไทยที่ว่าท่าทางอย่างกับม้าดีดกะโหลก

บรรณานุกรม

- ชวลิต สุนทรานนท์ และคณะ. *ทะเบียนข้อมูล: วิพิธทัศนา ชุดระบำ รำ ฟ้อน*. กรุงเทพมหานคร : ไทภูมิ, ๒๕๔๙.
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น, ๒๕๔๖.
- ศิลปากร, กรม. *ตำราผ้าของเก่าและตำราผ้าคำโครง*. (คณะกรรมการอำนวยการราชตฤณมัยสมาคมฯ พิมพ์บรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตำรวจตรีพระยาทหารบดีสีหราชบาลเมือง ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๑๒) กรุงเทพมหานคร : บำรุงธุรกิจ, ๒๕๑๒.
- _____. *สุจิตร์ละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ*. (กรมศิลปากรปรับปรุงใหม่ นำออกแสดง ณ โรงละครอนศิลปากร) พระนคร : พระจันทร์, ๒๕๙๓.
- _____. *สุจิตร์ละครเรื่องรถเสน*. (กรมศิลปากรปรับปรุงใหม่ นำออกแสดง ณ โรงละครอนศิลปากร) พระนคร : ศิวพร, ๒๕๐๐.
- _____. *สุจิตร์ โขน ชุดพระรามครองเมือง*. (กรมศิลปากรปรับปรุงใหม่ นำออกแสดง ณ โรงละครอนศิลปากร) พระนคร : พระจันทร์, ๒๕๐๑.
- _____. *สุจิตร์ละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ ตอนกุมภภนต์ ถวายม้า*. (กรมศิลปากรปรับปรุงใหม่ นำออกแสดง ณ โรงละครอนศิลปากร) พระนคร : พระจันทร์, ๒๕๐๒.
- _____. *สุจิตร์ละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า ตอนถวายลูก*. (กรมศิลปากรปรับปรุงใหม่ นำออกแสดง ณ สังกศิตศาลา) พระนคร : ศิวพร, ๒๕๐๕.
- _____. *สุจิตร์ โขน ชุด ปล่อยม้าอุปการ*. (กรมศิลปากรปรับปรุงใหม่ นำออกแสดง ณ โรงละครแห่งชาติ) พระนคร : ศิวพร, ๒๕๑๑.
- _____. *สุจิตร์ละครนอกเรื่องพระอภัยมณี ตอนกำเนิดสุดสาคร ถึง เข้าเมืองการเวก*. (จัดแสดงเนื่องในสัปดาห์งานฉลอง ๒๐๐ ปี กวีเอกสุนทรภู่ ณ โรงละครแห่งชาติ) กรุงเทพฯ : มปท., ๒๕๓๐.
- _____. *สุจิตร์ นาฏกรรมวรรณคดีรามเกียรติ์ ชุด ปล่อยม้าอุปการ*. (จัดแสดง ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย) กรุงเทพฯ : มปท., ๒๕๓๑.
- _____. *สุจิตร์ละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนแผนแสนสะท้าน*. (กรมศิลปากรปรับปรุงใหม่ จัดแสดง ณ โรงละครแห่งชาติ) กรุงเทพฯ : ศรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๕.

Abstract **Horses in Thai Traditional Dance**

Pairoj Thongkamsuk

*Associate Fellow of the Academy of Arts,
The Royal Institute, Thailand*

A horse in Thai Language can be referred to in many words, each with a little difference in meaning. Kannathat refers to a certain breed of horses. Pachee or Pachinee means a female horse. Sinthob is used for horses which are born along the Sinthu River. Archa or Archanai is specifically used with well-trained horses.

Horses are featured in several novels and epics such as Rammakian (Ramayana), Inao, Unnarut, Suwannahong, Sangthong, Khun Chang-Khun Paen, Rotthasen, Phra Aphaimanie, Khomin and Keow Na Ma. In each story, horses play different roles and are described differently. As such, the dances representing horses must vary accordingly. The dance moves for horses can be categorized as follows:

Horses as vehicles made out of wood (Props for the scene, No dancers required).

Horses as a part of a carriage (No significance in storyline, dancers required).

Horses as part of background music or story (Dancers required).

Horses as vehicles but with talking role (Dancers required).

Real horses on stage.

Horses as half horse (Dancer required).

Horses as main character in story (Dancer required).

Keywords: Horses, Thai Traditional Dance